

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŻNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA: NR 1, 2013

JOLANTA CHWASTYK-KOWALCZYK

OSKAR STANISŁAW CZARNIK

W DRODZE DO UTRACONEJ ITAKI.

PRASA, KSIĄŻKI I CZYTELNICTWO NA SZLAKU

SAMODZIELNEJ BRYGADY STRZELCÓW KARPACKICH (1940–1942)

ORAZ ARMII POLSKIEJ NA WSCHODZIE

I 2. KORPUSU (1941–1946)

BIBLIOTEKA NARODOWA, WARSZAWA, 2012

516 S. + 100 S. NLB. ILUSTRACJI

W sierpniu 2012 roku ukazała się książka Oskara Stanisława Czarnika pod tytułem *W drodze do utraconej Itaki. Prasa, książki i czytelnictwo na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)*, wydana przez Bibliotekę Narodową w Warszawie. Pozycja ta wpisuje się w próby analiz zagadnień funkcjonowania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w czasie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu. Kwestie te podejmowali dotychczas – oprócz Autora – Czesław Brzoza, Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, Zbigniew Dunin-Wilczyński, Krzysztof Dybciak, Tadeusz Felsztyn, Kazimierz Grzybowski, Stanisław Kopański, Andrzej Liebich, Stefan Pastuszka, Kazimierz Zamorski i inni, których dorobek został wyczerpująco odnotowany w *Bibliografii* oraz przywoływany w opracowaniu.

Oskar Czarnik zaprezentował imponującą działalność kulturalną, w tym dorobek wydawniczy Polaków, którzy poprzez sowieckie więzienia, łagry i miejsca zesłania, walki na frontach II wojny światowej, tułaczkę powojenną zmięli do wolnej Polski, swojej Itaki, która na mocy postanowień mocarstw zachodnich z lat 1943–1945 wciąż się – dla większości z nich bezpowrotnie – oddalała.

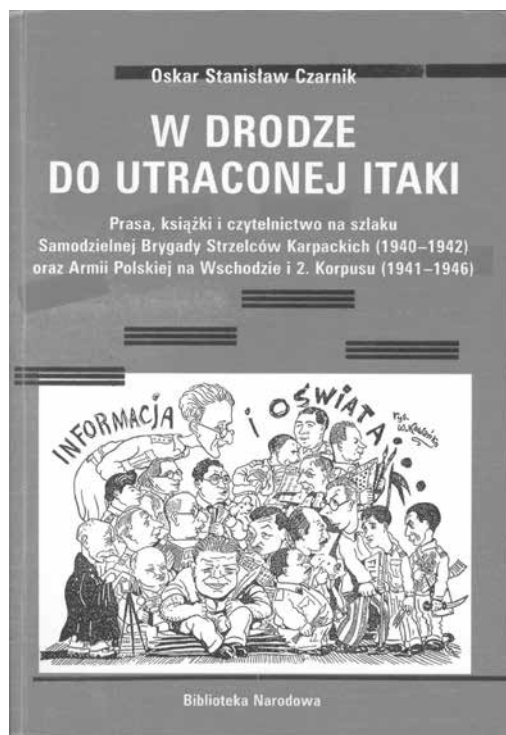
Autor swoją analizę oparł na materiałach archiwalnych znajdujących się w Bibliotece Polskiej w Londynie, Bibliotece Narodowej i Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie oraz materiałach własnych. Wykorzystał najważniejszą naukową literaturę przedmiotu w zakresie bibliologii, historii, historii literatury, wiedzy o prasie, jak również utwory literackie, reportaże, wspomnienia, publicystykę polityczną i religijną, roczniki czasopism wydawanych w Polsce i poza nią, wreszcie własne ankiety rozesłane do niektórych, żyjących jeszcze, byłych członków PSZ, oraz imponujących źródeł pomocniczych.

Badacz prezentację dorobku wydawniczego Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu ujął w trójdzielnej kompozycji. Część pierwsza – *Tło historyczne i wiadomości o wydawcach* dzieli się na następujące rozdziały: I. *Szlaki wychodźstwa a rozmiary i geografia działalności wydawniczej* oraz II. *Wydawcy prasy i książek na Wschodzie i we Włoszech*.

Czarnik przedstawił tu szlaki wychodźstwa, rozmiary i geografie działalności wydawniczej, charakter, kierunki, przebieg wojennej peregrynacji. Dalej, w ogólnym zarysie scharakteryzował prasę polską poza krajem w latach 1939–1946 oraz produkcję książek polskich na obczyźnie w tym samym okresie. Chronologia zdarzeń historycznych zadecydowała o umieszczeniu w tej części rozważań o dorobku wydawniczym Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942), cywilnej działalności kulturalnej w Palestynie (1940–1941), przedsięwzięciach edytorskich o orientacji niepodległościowej w ZSRR (1940–1943), wydawcach prasy i książek na Środkowym i Bliskim Wschodzie (1942–1946) oraz przedsięwzięciach wydawniczych w Italii.

Część druga publikacji – *Główne kierunki działalności wydawniczej*, jak deklaruje autor, *stanowi trzon opracowania* (s. 14). Składa się z sześciu rozdziałów: III. *Informacja i propaganda*, IV. *Oświata cywilna i wojskowa*, V. *Literatura piękna*, VI. *Religia*, VII. *Nauka*, VIII. *Wybrane publikacje a wyzwania historii*. Odnajdujemy tu przegląd tematyki zawartej w polskich wydawnictwach na Wschodzie i we Włoszech, próbę odpowiedzi na pytania, w jakiej mierze te przedsięwzięcia wydawnicze wychodziły naprzeciw oczekiwaniom polskich tułaczy wojennych i czy zaspokajały ich potrzeby kulturalne. Ponieważ książki i czasopisma wydrukowane na Środkowym i Bliskim Wschodzie docierały do skupisk polskich w innych częściach świata, badacz omówił krąg kulturalny Armii Polskiej na Wschodzie (APW) i 2. Korpusu.

Wywody Oskara Czarnika zamyka część trzecia, zatytułowana *Zjawiska odbioru oraz przykłady kontynuacji wychodźczej działalności wydawniczej*. Obejmuje dwa rozdziały: IX. *Czytelnictwo prasy i książek – świadectwa dawne i współczesne*, X. *Kontynuacje i nowe inspiracje. Z problemów dziedzictwa kulturalnego APW i 2. Korpusu*. Autor w interesujący sposób próbuje zrekonstruować zaangażowanie i wybory czytelnicze więźniów, zesłańców oraz żołnierzy Armii Polskiej w ZSRR, obieg druków w Samodzielnej Brygadzie Strzelców Karpackich (1940–1942), upowszechnianie czytelnictwa w innych środowiskach polskich na Wschodzie (1940–1946) oraz we Włoszech (1944–1946). Uzasadnione wydaje się opisanie przez ba-

dacza wybranych kontynuacji wydawniczych po wojnie podejmowanych w Libanie – kraju ostatniego postoju na wschodnich szlakach wychodźstwa (1946–1950), pierwszych książek Instytutu Literackiego Jerzego Giedroycia (1946–1947) czy inicjatyw edytorskich w Wielkiej Brytanii (1947–1950).

Trudno recenzentce nie zgodzić się z konkluzjami zawartymi w *Zakończeniu*, wyraźnie mówiącymi o bezprecedensowym w dziejach polskich wysiłku wydawniczym na obczyźnie, spełniającym w ekstremalnych warunkach funkcje informacyjne i integrujące polskich tułaczy wojennych, a później politycznych, zaspokajającym ich potrzeby kulturalne, społeczne, religijne, o międzynarodowej współpracy naszych rodaków rozsianych po świecie.

Jak w każdej publikacji tego niezwykle sumiennego badacza na szczególną uwagę zasługują *Aneksy*, sporządzone z benedyktyńską cierpliwością. Jest ich jedenaście: 1. *Wykaz czasopism wydawanych na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)*, 2. *Wykaz czasopism polskich wydawanych w Libanie 1947–1950*, 3. *Produkcja książek polskich w Iranie 1942–1945*, 4. *Produkcja książek polskich w Iraku 1943–1945*, 5. *Produkcja książek polskich w Palestynie 1941–1946*, 6. *Produkcja książek polskich w Egipcie 1941–1945*, 7. *Produkcja książek polskich w Libanie 1943–1950*, 8. *Produkcja książek polskich we Włoszech 1939–1946*, 9. *Produkcja książek polskich na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii*

Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946), 10. Czytelnictwo prasy i książek na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu. Ankieta dla kombatantów, 11. Czytelnictwo prasy i książek na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu. Ankieta dla dawnych uczennic/uczniów szkół polskich.

Całość wieńczy indeks osobowy oraz 100 stron ilustracji z czasopism omawianego okresu, stron tytułowych książek z tułacznej wędrówki Polaków, map, rysunków itp. oddających klimat polskich peregrynacji.

Książka Czarnika jest doskonałą lekcją bolesnej, prawdziwej, ukrywanej przez komunistów w PRL naszej historii, a jednocześnie dowodem na to, że determinacja, siła charakteru i uniwersalne wartości, jakimi kieruje się człowiek, pozwalają mu zachować godność i tożsamość w najmniej sprzyjających warunkach. Napisana piękną polszczyzną przez uczonego wielkiej miary powinna zainteresować wszystkich Polaków, a wśród uczonych: bibliologów, prasoznawców, historyków, socjologów, psychologów, a na pewno studentów i maturzystów. Wzruszające ostatnie słowa autora na długo pozostają w pamięci:

Nie ma powrotu do Itaki, gdyż ona już nie istnieje, tylko tułacz zachowuje jej dawny obraz. Pozostaje mu wierny, gdyż stał się on częścią jego tożsamości. Zostaje więc, jak pisał Witilin, sama wędrówka, ustawiczny wysiłek duchowy. Zostaje to, co można zyskać w drodze, co można odnaleźć w kulturze, co zawsze warto – wbrew wszelkim przeciwnościom – zachować w sobie.